

Az értelmiségi közösségteremtés konstrukciói. Jócsik Lajos társadalomképe¹

 ISTVÁN GAUCSÍK

Intellectual Community Creating Constructions. View of Society by Lajos Jócsik

316.022.4(=511.141)(437)

23.1(=511.141)(437)

316-051

929 Jócsik Lajos

 Keywords: Lajos Jócsik, Czechoslovakia, Hungarian minority, minority issue, minority society.

A tanulmányban Jócsik Lajosnak a csehszlovákiai magyar társadalomról alkotott képét vizsgálom. Ehhez maga Jócsik volt a segítségemre, hiszen az *Iskola a magyarságra* című, 1939-ben megjelent könyvében alkalmazott önelemzés, melyben kapcsolathálóinak és konfliktushelyzeteinek a vizsgálatára is szorítkozik, több kérdés felvetésére készített. Hogyan konstruált meg Jócsik egy kisebbségi közösséget, és ehhez milyen érvrendszert alakított ki? Koncepciói milyen ideológiai és szellemi táptalajból fakadtak? Milyen impulzusok érték tanulmányai során, és ezeket hogyan építette be történeti-szociológiai elgondolásaiba? Hogyan értelmezte a kisebbségi közegben, illetve azon felülemelkedve a mélyreható társadalmi, gazdasági és szociális változásokat, átrendeződéseket? Értelmiségi tudata, gondolatainak katedrálisa mennyire volt átok és mentsvár?

Az alábbiakban, miközben nem mindegyik fönti kérdésre sikerülhet választ adni, az 1930-as évekre jellemző osztályalapú társadalomképeinek jellemző jegyeit és befejezőképpen Jócsik középosztályképét kívánom röviden bemutatni. Ez a megközelítés ugyan nem foglalkozik Jócsik népi kultúrával kapcsolatos elgondolásaival, szellemtörténeti gyökereivel, de bízom benne, hogy ez a vázlatos eszmefuttatás a népszolgálat szerintem nehezen definiálható fogalmának építőelemeire is rávilágíthat.

Indíttatás és szellemi tájékozódás

Jócsik Lajos Csehszlovákia megalakulásakor kilencéves volt. Tájékozódásának irányát Érsekújvár 1920-as évekbeli valósága alakította. A vasutassztrájk, a berendezkedő új hatalom túlkapásai, a háborút követő gazdasági válság, a városi centrumok átrendeződése, a munkanélküliség, apja megpróbáltatásai – aki lámpagyújtógatóként és fűtő-

---

1 A tanulmány a Kolozsvárt 2011 augusztusában rendezett VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus alkalmából Bárdi Nándor által vezetett népszolgálat szekcióban 23-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

ként talált alacsony fizetésű munkahelyet –, a fizikai munka tapasztalata, amikor apjának segített, általában tehát a Jócsik család helyzetének gyökeres megváltozása.

Az államfordulattal társadalmi felemelkedésük, a középosztály alsó rétegeibe való megérkezés vált illúzióvá. Elvileg persze nyitva volt egy másik út, a többségi középosztályba, de az nemzetiségváltással járt volna együtt. A „visszahullás” jelei, gondok és aggodalmak szaporodtak. „Közbejött valami. Valamilyen árnyék hullott a szépen kitervelt békebeli álmok és közénk, letérített a polgári érvényesülés útjáról. De én úgy érzem, hogy vállaltam a letérülést. A fizikai és szellemi ember tudata teljesen összekeveredett bennem. A társadalmi helyzetről olyan egyszerű képeket alkottam magamnak, mint amilyen széles és szabad térségnek láttam a világot az eszmélkedő kezdetekben. A »lecsúszást« egy idő után már nem tekintettem tragikusnak, nem tartottam a kisebbségi helyzetből vagy sorsból folyónak sem, tényként fogtam fel, kiismerni igyekeztem a környezetet. Emberi és nemzetiségi tudatom egybeesett. Nem tudtam szétválasztani a kettőt, s talán van valami hitelesség ebben.” (Jócsik 1939, 17–18. p.)

Jócsik 1930-as évekre jellemző eszmevilágának, tudatosodásának összetevőit, a közép- és alsó rétegek és a parasztság helyzete iránti fokozott érdeklődésének az ebben az idézetben megfogalmazott szemléletben látom. A kisebbségi sors „szociális beágyazódása” érdekelte: a proletarizálódás, az elszegényedés, a korábbi társadalmi keretek felbomlása, egyszerűen fogalmazva a kiegyensúlyozatlanság. Társadalomképét, tudományos érdeklődését meghatározóan a párizsi és prágai jogi, szociológiai tanulmányai formálták, gondolatait mélyítették. Ezzel nem akarom csökkenteni a regösvándorlások és az etnográfiai kutatások jelentőségét. Azokat ő maga „inkább szándékként, mint rendszerként”, fiatal kora eszméléseként jellemezte, de utólag is termékenynek tekintette. (Jócsik 1939, 23. p.)

A megismerés tudományos alátámasztására, elmélet és empiria egységes kezelésére a francia nemzetgazdaságtan és szociológia jeles személyiségeinek munkái ösztönözték. Akiket említ, azok a következők: a szövetkezeti eszme apostola, Charles Gide, a tudományos szociológia megteremtőjének tekintett Frédéric Le Play, a holland Sebald Rudolf Steinmetz, aki társadalmi osztályozáskísérletekkel foglalkozott, és a szociálpolitikai kérdéseket is tanulmányozó német Ferdinand Tönnies. Jócsik párizsi tanulmányai alatt előadói baloldaliak, kommunisták és szocialisták voltak. Közülük Barbusse-t, Guehennót és az európai gazdasági kérdésekkel foglalkozó Francis Delaisit említi. Éppen az utóbbi 1929-ben napvilágot látott munkáját (*Les deux Europes*) nevezi útmutatónak. (Jócsik 1939, 80–81. p.)

Delaisi könyvéről 1931-ben a Korunkba írt ismertetést, rámutatva azokra a gazdasági folyamatokra, melyek „átszövik a világot”, és elutasítva egy kelet-európai, csakis partikuláris megoldást.² Delaisi tézisének kritikája *A kelet-európai paraszttömegek eladósodása* című tanulmányában mutatható ki.³ Mellesleg ez a téma váltotta ki vitáját Molnár Erikkal a Korunk hasábjain.⁴ Az írása egyébként meglepő módon, négy évvel

2 Jócsik Lajos: Kelet- és Nyugat-Európa antagonizmusa. *Korunk*, 1931, 12. sz. 906–908. p.

3 Jócsik Lajos: A kelet-európai paraszttömegek eladósodása. *Korunk*, 1932, 7–8. sz. 525–534. p.

4 Jeszenszky Erik: Az ipar és mezőgazdaság közti egyenlőtlen értékcsere kérdéséhez. *Korunk*, 1933, 1. sz. 83–88. p. Uo. Jócsik Lajos: Válasz az előbbiekre. Molnár Erik Jeszenszky álnév alatt publikált.

halála után, 1984-ben bekerült a *Szlovenszkói küldetés* című gyűjteményes kötetbe. Ezzel az összeállító Szeberényi Zoltán talán a kellően nem értékelt Jócsik-életműre akarta felhívni a figyelmet. (Szeberényi 1984, 198–213. p.)

Jócsik ezen tanulmányában a csehszlovákiai összefüggésekkel és azon belül a szlovákiai magyar társadalom változásaival nem foglalkozott. Érdekes az is, hogy a földreform témája csak később, először 1935-ben, majd az első bécsi döntés után, mondhatni retrospektíve jelenik meg írásaiban.⁵

Társadalommagyarázat a marxizmus jegyében

A marxista osztályszemléleten alapuló társadalomkonstrukcióját, a kapitalista gazdasági rendszer „mozgástörvényeit” (termelésfokozás, piacok beszűkülése, gazdasági agresszió) vizsgálva, a Sarló 1931-es konferenciáján mutatta be. „A szlovenszkói magyar kisebbségi társadalom piramis alakú osztálytagoltságán belül a társadalmi nyomás hatását, s az egyes osztályrétegek reagálását, s a nyomás következtében való eltolódását vesszük vizsgálat alá.” (Jócsik 1932, 31–39. p.)

A burzsoázia ugyan ellenzéki politikát folytatott, de a megegyezésre is késznek mutatkozott, hogy valamit visszaszerezzen elvesztett gazdasági és pénzügyi pozícióiból. A magyar burzsoázia „kisebbségi töredékének”, a „magyarzsidó ipari és finánciókének” ez a megegyezési készsége alkalmazkodást jelentett. Ez a réteg 1921–1922-ig szerinte „hiszterikusan” kapkodott. A profitveszteség, az „anyagi bázis” szétmállása okozta az ellenzéki politizálás megszületését. A burzsoázia azonban a megfelelő pillanatban együttműködésre is hajlandóságot mutatott. A kisebbségi magyar burzsoázia 1923 és 1929 között – mellesleg a csehszlovák gazdasági konjunktúra időszakában – „feloldódott” és „szétporladt” a többségiben. Ezzel ellenzékiisége is szertefoszlott. Jócsik egyébként a gazdasági autonómia programját bemutató Tarján Ödön tanulmányára (Tarján 1931) is hivatkozik, de csak azért, hogy téziseit cáfolja, egyben pálcát törjön felette: „Ez a többszörös milliomos osztályának érdekeit az egész kisebbségi magyarság érdekeivel azonosítja.” A magyar-zsidó burzsoázia tehát ebben a zavaros képből egyszerre gyarmatosító és osztálykizsákmányoló elem.

A csehszlovákiai magyar középosztály az ő olvasatában lemorzsolódó, szétszakadozó tömb, mely kinyílik a proletarizálódás felé. Az elmenekülés, átköltözés, „expatriálás és renegálás” következtében a magyar hivatalnokréteg szintén semmivé válik. Kis képzavarral élve, mégsem „egyenesvonalú” ez a porladás: maradékai az ellenzéki politika támogatói lesznek, legelső rétegei balra tolnak. A kisiparosokat a Baťa-féle racionalizált termelés teszi tönkre, a kiskereskedőket a nagykereskedelem nyomása. A kis- és középparasztságot a magas adók, a gazdaadóságok és a csődeljárások teszik kiszolgáltatottá, és ezzel proletarizálódik.

Ez a társadalmi átrendeződés Jócsik szerint azért volt fontos, mert a nemzeti ideológus harc ezen az úton alakult át szocialista harccá. A gazdasági törvényszerűségeken a kisebbségi kérdés „tisztá alaplényegét” találta meg, a gazdasági elnyomást.

5 Jócsik Lajos: A földosztás és a parasztság helyzete Szlovenszkón. *Korunk*, 1935, 2. sz. 94–101. p. Uő: A magyarság a cseh földreformban. *Magyar Szemle*, XXXVIII. kötet, 1940. január–június, 24–31. p. Uő: 1940, 45–63. p. Újraközölve Gaucsik 2008, 406–421. p.

A munkásság pauperizálódását részletesebben nem elemzi, csupán az ipari termelés szerkezetváltását, a piacok átrendeződését és a szlovákiai ipart sújtó hátrányos gazdaságpolitikai lépéseket veszi szemügyre. A proletárok az ipari tőke nyomását népmozgalmakban vezetik le.

Jócsik 1930-as évekbeli gondolkodását a gazdaságközpontúság eszméje szabta meg. Szerinte a társadalmi együttélés alapját, az osztályok közti tagozódást és egymáshoz való viszonyulásukat, ahogyan *Az ipari termelés változásai Szlovenszón* címet viselő tanulmányában kifejtette, a technikai kultúra, a gazdasági bázis határozta meg.⁶ Ez az írása mesterséges csoportosításon, egy politikai dichotómiát követő koncepción alapult. A Szlovákia többségi és kisebbségi területei közti gazdasági eltéréseket és változásokat vizsgálta. Furcsa módon néhány ponton mégis a korabeli magyar ellenzéki politikai programhoz állt közel (nem véletlen a Tarján 1930-as gazdaságpolitikai tanulmányára való hivatkozás!). Elsősorban az arányos költségvetési részesedésre gondolhatunk mint általa megfogalmazott igényre, mely a magyarság számarányát vagy adózási képességét vette volna figyelembe. A pontosabban körül nem határolt kisebbségi területeken (bár a szövegkörnyezetből kiviláglik, hogy helyel-közzel ez csak Szlovákia és Kárpátalja lehet), melyek szinte külön gazdasági entitásként léteztek, kisebbségi ipari termelést, kisebbségi pénzügyi intézeteket, diszkriminatív adópolitikát talált.⁷ Tarjánnal szemben ő azt állítja, vagy azt is állítja, hogy a csehszlovák gazdaságpolitika nem nemzeti töltetű vagy nem kizárólag nemzeti, hanem egy „tudatos imperialista politika” része. Jócsik azonban nem mulasztja el a társadalmi következmények értelmezését. A kisebbségi polgárság a többségi polgársággal folytatott versenyben alulmaradt, és a rá nehezedő terheket, nyomást az alsóbb néprétegekre hárította, melyek ezt már tovább nem tudták levezetni, és ez társadalmi elégedetlenségekhez és megmozdulásokhoz vezetett.

Jócsik a polgári csehszlovák állam megszületését ekkor egy dialektikus folyamat részének tartotta, mely „az osztály-, illetőleg a nemzetiségi erőszak szervezett kerete” volt. Egy másik tanulmányában az európai nyugat és kelet „miniatűr foglalatoként” jellemezte. A magyar kisebbség által lakott szlovákiai régiókban három „fejlődésvonalat” azonosított. A nemzetiségi területek a cseh polgárság számára mint áru piacok értékelték fel, mert a korábbi piacvesztéseket kompenzálni kellett. Ennek az érvnek a cáfolata az, hogy egy beszűkült piacon belül egy újabb nem alakulhatott ki. A csehszlovák kereskedelem, Közép-Európát elkerülve, nyugati és tengerentúli irányban keresett utakat. A másik tézise, hogy a kisebbségi területekre tőkeexport irányult és azokon tőkekoncentráció zajlott. Nos, ennek nagyon kevés jele volt a végig agrárjellegű és rurális hátterű Dél-Szlovákiában. Valójában a nagy gazdasági válság előtt és után ipari és hitel-szervezeti szerkezetváltás zajlott, amit alig kísért tőkekoncentráció. A harmadik tézise szerint ezek a régiók nyersanyag- és élelmiszer-szolgáltatók voltak. Éppen ezért bukkan fel nála is a gyarmatosítás közkedvelt vádja, ekkor még baloldali köntösben.⁸

6 Jócsik Lajos: Az ipari termelés változásai Szlovenszón. *Korunk*, 1934. 12. sz. 890–898.

7 Gondolatai ugyan látszatra a Hantos László által képviselt etnikai autarkiaival és kisebbségi gazdaságpolitikai koncepcióval csengenek össze, de Jócsik Hantossal szemben sosem lépte át ezt a Rubicont. Vö. Gaucsík 2013, 189–194.

8 Jócsik Lajos: A csehszlovák államalakulás. *Korunk*, 1934, 9. sz. 620. p.

Középosztály és népi réteg

A kisebbségi középosztály problémája folyamatosan foglalkoztatta. A középosztály, szemben talán a munkássággal, Jócsik egyik kedvenc témája. Ezen a helyen csak utalni tudok arra, hogy a Korunkban négy ilyen tanulmányt közölt, és 1934-ben a középosztály-kutatás szociológiai módszertanával foglalkozott.⁹

Az 1930-as évek elején a középrétegek közvetítő szerepére mutatott rá, helyüket „az uralkodó és a kizsákmányolt osztályok között” jelölte ki. A középosztály kötődött a legszorosabban a magyar állameszméhez és a politikai tudat alakítója volt. A magyar államiság nemcsak ideológiai, hanem materiális bázisként szolgált számára. Ez a fundamentum 1918 után megszűnt, így az osztály identitásán a felbomlás tünetei, pozícióit illetően a szervezetlenség jelei mutatkoztak. A középosztály egy része kiutat talált: az ellenzéki pártstruktúrákban helyezkedhetett el, illetve azokhoz kötődhetett, és ideológiailag egy irredenta negativizmust vállalhatott fel. A cseh polgársággal folytatott harcban ezek a rétegek vesztesek lettek és pauperizálódtak. Egyes csoportjaik „a csehszlovák államideológiára dezertáltak”, mások fasizálódtak, és továbbiak a proletarizálódás útjára léptek.

Jócsik szemlélete e vonatkozásban fokozatosan letisztult és finomult. Egyik hasonlata szerint a csehszlovák állam megalakulása, de főképpen a lelki változások, átalakulások a kisebbségi magyar osztályokat koncentrált körökként hozták mozgásba. (Jócsik 1939, 84. p.)

A hatalomváltás a két központi állományt, a burzsoáziát és a középrétegeket sújtotta a legjobban, amelyek képlékenységüknél fogva eredeti helyzetükből kilendíthetők voltak. A népi réteget a változások ellenben alig érintették, majdnem mozdulatlan maradt, mert másfajta, szilárdabb magyarságtudattal rendelkezett, mint az előző osztályok. Faji és kollektív öntudattal. Ezeket a megváltozott tartalmakat 1939-ből nézve Jócsik nem tartotta negatívnak.

Jócsik Lajos önmagával folytatott társadalomdiskurzusa és középosztály-szemlélete az első bécsi döntés idejére megváltozott. Szerinte a középosztály bátrabban hagyta el a kisebbségi öntudatot, mint a népi rétegek, és gyorsabban azonosult a magyar állammal. A felvidéki középosztálytól a volt kisebbségi tapasztalat átmentését, átörökítését nem lehetett elvárni. Erre minőségi tulajdonságok hiányában képtelen volt. Ahogyan 1938 előtt, azután sem lehetett képes a népi rétegek megszervezésére. A magyarországi középosztály tagjaival szemben pedig egykori pozícióit is részben elveszítette. A felvidéki területeken az anyaországiak „barokk” létformája (a formalizmus, címhasználat, rangkórság, magyaros divat) érvényesült és lett követendő minta. A kispolgárság szellemi bezárkózása akadályozta meg a magyarság minőségi forradalmát. A népi rétegekből felfelé irányuló mozgás, egyfajta korlátozott, szűk keretek közé szo-

9 Jócsik Lajos: A szlovenszkói magyar középosztály. *Korunk*, 1931, 9. sz. 629–638. p. Uő: A szlovenszkói magyar középosztály I.. *Korunk*, 1933, 1. sz. 10–15. p. Uő: A szlovenszkói magyar középosztály II. *Korunk*, 1933, 2. sz. 129–134. p. Uő: A középosztály kutatás szempontjai. *Korunk*, 1934, 5. sz. 342–345. p. Később újra visszanyúlt ehhez a problémához. Uő: 1942, 10–15. p.

rult középosztályosodás indult meg, mely főképpen a közigazgatást érintette, és hivatalnoki helyek megszerzésében és betöltésében mutatkozott. Ez a tendencia azonban csak vagyoni jellegű volt, szellemi felemelkedésben nem nyilvánult meg. A parasztok és a munkások, immár ők alkotva egy képlékeny osztály tagjait, csak a változások tárgyai voltak (Jócsik 1942, 13–15. p.)

*

Röviden megpróbálok választ adni a népszolgálat Jócsik-féle konstrukciójára, miközben hangsúlyozni szeretném, hogy ezt Jócsiknál az értelmiségi önmegvalósítás, személyiségkeresés részének látom. Egy olyan hivatásmodell részének, melyben a tudományos gondolkodás kapott fontos, sőt kiemelt szerepet. Elképzelése az volt, hogy a kiüresedett tartalmú középosztály újjal kell hogy telítődjön. Ennek lényegét alkotta, hogy a népi társadalom alacsonyabb szintre való leszorulását, mely legfőképpen kisebbségi körülmények között tűnt veszélyesnek, megakadályozzák. A középrétegek utánpótlását részben a vagyonosodó parasztság és zömmel az anyagilag-kulturálisan felemelt szegényparasztság csoportjai adták volna. Ennek a helyzetnek a megváltoztatására, egyfajta „szociális forradalom megvívására” – és ez alkotja a koncepció ellentmondásosságát –, a régi középosztály nyitottabb tagjai és a fiatal értelmiségiek keveseknek bizonyultak. 1939-ben erről a vízióról úgy vélekedett, hogy az elitek a szegényparaszti rétegek középosztályba való felemelésének és a magyar kultúrmunka számára való megnyerésének a lehetőségét végzetesen elszalasztották. (Jócsik 1939, 114. p.)

Irodalom

- Gaucsík István (szerk.): *A jog erejével. A szlovákiai magyarság gazdasági önszerveződése 1918–1938. Dokumentumok.* Pozsony, Kalligram, 2008, 406–421. p.
- Gaucsík István: Álomjárás és valóság. Adalékok Hantos László értelmiségi habitusához. In *Rendszerváltások kortársa és kutatója. Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013, 189–194.
- Jeszenszky Erik: Az ipar és mezőgazdaság közti egyenlőtlen értékcseré kérdéséhez. *Korunk*, 1933, 1. sz. 83–88. p.
- Jócsik Lajos: A szlovénköi magyar középosztály. *Korunk*, 1931, 9. sz. 629–638. p.
- Jócsik Lajos: Kelet- és Nyugat-Európa antagonizmusa. *Korunk*, 1931, 12. sz. 906–908. p.
- Jócsik Lajos: A gazdasági és társadalmi változások. In *A Sarló jegyében. Az újarcú magyaroktól a magyar szocialistákig. A Sarló 1931-iki pozsonyi kongresszusának vitaanyaga.* Pozsony, Kiadja a Sarló országos vezetősége, 1932, 31–39. p.
- Jócsik Lajos: A kelet-európai paraszttömegek eladósodása. *Korunk*, 1932, 7–8. sz. 525–534. p.
- Jócsik Lajos: A szlovénköi magyar középosztály. I. *Korunk*, 1933, 1. sz. 10–15. p.
- Jócsik Lajos: A szlovénköi magyar középosztály. II. *Korunk*, 1933, 2. sz. 129–134. p.
- Jócsik Lajos: A középosztály kutatás szempontjai. *Korunk*, 1934, 5. sz. 342–345. p.
- Jócsik Lajos: A csehszlovák államalakulás. *Korunk*, 1934, 9. sz. 620. p.
- Jócsik Lajos: Az ipari termelés változásai Szlovénkön. *Korunk*, 1934, 12. sz. 890–898. p.
- Jócsik Lajos: A földosztás és a parasztság helyzete Szlovénkön. *Korunk*, 1935, 2. sz. 94–101. p.
- Jócsik Lajos: *Iskola a magyarságra. Egy nemzedék élete húszéves kisebbségben.* Budapest, Nyugat, 1939.

- Jócsik Lajos: A magyarság a cseh földreformban. *Magyar Szemle*, XXXVII. kötet, 1940. január–június, 24–31. p.
- Jócsik Lajos: A felvidéki magyarság gazdasági élete a kisebbségi sorsban. In *Felvidéki mártírok és hősök aranykönyve. Felvidéki irodalmi emlékkönyv*. Budapest, MEFHOSZ Könyvkiadó, 1940, 45–63. p.
- Jócsik Lajos: *Hazatérés, tájékozódás*. Pécs, Janus Pannonius Társaság, 1942.
- Szeberényi Zoltán (szerk.): *Szlovenszkói küldetés*. Bratislava, Madách, 1984, 198–213. p.
- Tarján Ödön: *A magyar kisebbség osztályrésze a csehszlovák demokráciából. Különlenyomat a Prágai Magyar Hírlap 1930. évi 33., 35., 37., 39., 41., 43., 45. és 47. számaiból*. Prága, 1931.

ISTVÁN GAUCSÍK

INTELLECTUAL COMMUNITY CREATING CONSTRUCTIONS. VIEW OF SOCIETY BY LAJOS JÓCSIK

Lajos Jócsik (1910–1980) belongs to those (Czecho)Slovak thinkers who were constantly considering how to raise the effectiveness of the organization of the minority community, how to expand its integration possibilities into the majority social frameworks and how to solve the problems of self-organization. In this study I examine the seemingly subtle set of the minority society as “imagined” and interpreted by Jócsik. As a sociologist, he analysed the nation state as an integration type and Czechoslovakia as a “dialectic final result”. Under the influence of Marxism, it seemed to him that economy enjoyed an almost absolute functional autonomy against the state, therefore, a minority could only be excluded on the social periphery. I also examine here the portrait of the minority society after 1938. I am seeking answers on the applicability of the thesis of serving people, and meanwhile I am trying to reconstruct the intellectual habitus of Lajos Jócsik.

L. Juhász Ilona

Amikor mindenki a háborús állapotok igája alatt roskadoz...

Erdélyi menekültek
a mai Szlovákia területén

Fórum Kisebbségkutató Intézet